

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

CURRENT CHALLENGES AND THREATS TO THE ETHNO-POLITICAL SECURITY OF UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Руденко Ю.Ю.,
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України

Розглядається поняття етнополітичної безпеки. Висвітлюються чинники, що формують виклики та загрози етнополітичній безпеці. Серед останніх зазначаються внутрішні та зовнішні чинники; ті, що викликані неоднозначністю теоретичного осмислення понять, що акумуляовані у етнополітичній сфері та ті, що мають практичне підґрунтя. Зазначені чинники є тісно пов'язаними між собою: внутрішні прояви сепаратизму чи політизації етнічності можуть бути викликаними політичними впливами на ці процеси інших держав. А термінологічна неузгодженість в етнополітичній сфері може мати як наслідок внутрішньетнічні та міжетнічні конфлікти.

Зазначається, що вагомим чинником виникнення загроз у етнополітичній сфері є політизація регіональних процесів. Стверджується, що самі по собі регіональні відмінності, особливості ідентичності не створюють поле для дезінтеграції та загроз. Але саме політизація регіонального чинника, особливо на «порубіжних» територіях та регіонах, формує загрози та виклики етнополітичній безпеці.

Причиною виникнення конфліктів у цих регіонах є мозаїчність та багатоманітність ідентичностей населення. Серед яких – національна, регіональна, етнічна, релігійна, вікова ідентичності тощо, які взаємно накладаються одна на одну та, почасти, вступаючи «у конфлікт». Але засадничим вектором розмежування та дезінтеграції соціуму в регіонах пограниччя є дія культурних та політичних впливів сусідніх держав.

Звертається увага на проблему, коли у теоретичній площині вченими застосовуються терміни, які можуть знижувати, умовно кажучи, «цінність» політичної свідомості громадян певних територій з причини особливостей їх ідентичності. Останнє також може провокувати елементи конфліктогенності в українському суспільстві.

Артикулюється нагальна проблема реінтеграції громадян окупованих територій. Зокрема, захист їх прав, етнокультурна та етнополітична консолідація. Зазначається, що відтермінування процесу реінтеграції може призвести до непоправних етнополітичних наслідків.

Ключові слова: етнополітична безпека, загрози, етнополітичні конфлікти, регіоналізація, національна ідентичність, реінтеграція.

The concept of ethno-political security is considered. The factors forming challenges and threats to ethno-political security are highlighted. Among the latter are internal and external factors; those caused by the ambiguity of the theoretical understanding of the concepts accumulated in the ethno-political sphere and those that have a practical basis. These factors are closely related: internal manifestations of separatism or politicization of ethnicity can be caused by political influences on these processes of other states. Terminological inconsistency in the ethno-political sphere can result in intra-ethnic and inter-ethnic conflicts.

It is noted that a significant factor in the emergence of threats in the ethno-political sphere is the politicization of regional processes. It is argued that by themselves regional differences, peculiarities of identity do not create a field for disintegration and threats. But it is the politicization of the regional factor, especially in the "border" territories and regions, that creates threats and challenges to ethno-political security.

The cause of conflicts in these regions is the mosaic and multifaceted nature of the population's identities. Among them are national, regional, ethnic, religious, age identities, etc., which mutually overlap each other and, in some cases, enter into "conflict". But the basic vector of demarcation and disintegration of society in the border regions is the action of cultural and political influences of neighboring states.

Attention is drawn to the problem when, in the theoretical plane, scientists use terms that can reduce, conventionally speaking, the "value" of the political consciousness of citizens of certain territories due to the peculiarities of their identity. The latter can also provoke elements of conflict in Ukrainian society.

The urgent problem of reintegration of citizens of the occupied territories is articulated. In particular, the protection of their rights, ethno-cultural and ethno-political consolidation. It is noted that postponing the reintegration process may lead to irreparable ethno-political consequences.

Key words: ethno-political security, threats, ethno-political conflicts, regionalization, national identity, reintegration.

Постановка проблеми. Аналізуючи сучасні етнополітичні процеси та визначаючи перспективні напрямки розвитку українського суспільства дістаємося розуміння, що відновлення територіальної цілісності та укріплення суверенітету

та суб'єктності України значної мірою залежить національної консолідації суспільства, від збереження етнокультурної та формування громадянської ідентичностей. Не зважаючи на те, що за роки незалежності у сфері етнополітичних від-

носин відбулися суттєві позитивні зміни, питання взаємовпливів національної ідентичності громадян та державної етнонаціональної політики в контексті зовнішніх та внутрішніх впливів залишаються актуальними.

Адже держава вимушена протистояти викликам та загрозам, які існують в етнополітичній сфері України. Поліетнічне розмаїття (в країні проживає близько 130 етносів), яке створює сприятливий ґрунт для політичної мобілізації національних меншин сусідніми країнами, стає не тільки джерелом консенсусу, але і конфліктів.

Отже, метою нашої статті є аналіз чинників, що викликають деструктивні наслідки для етнополітичної безпеки України. **Завдання** – виявити проблеми, як теоретичного, так і практичного характеру в контексті етнополітичних процесів в Україні, що можуть трансформуватися у виклики та загрози її етнополітичній безпеці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Етнополітичні процеси є предметом дослідження української політичної науки протягом всієї історії її існування. Разом з тим, дефініція «етнополітичної безпеки», хоч і отримала достатній рівень розробленості на теоретичному рівні, однак говорити про її кодифікацію на законодавчому рівні поки що зарано. Тож ми намагатимемося сприяти останньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що опікувалися та опікуються сьогодні зазначеною вище проблематикою можна назвати: М. Вавринчука, Я. Грицака, Я. Калакуру, А. Колодій, В. Котигоренка, Л. Нагорну, О. Рафальського, С. Римаренка, М. Степико, В. Явір та інших.

Виклад основного матеріалу. Вчені визнають, що в сфері етнополітичної безпеки закладено чимало теоретичних та практичних проблем, від успішного розв'язання яких значною мірою залежить існування України як суверенної держави. Український дослідник В. Вавринчук визначає етнополітичну безпеку як «захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та ззовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи, незалежно від її етнічного походження, рівня розвитку суспільства і держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот» [1, с. 8]. Своєю чергою, Ю. Калиновський визначає етнополітичну безпеку як стан захищеності етнонаціональних утворень у державі, нації в цілому та особистості (незалежно від етнічної ідентифікації) від внутрішніх і зовнішніх загроз у вигляді геноциду, ксенофобії, насильницької асиміляції. Основними параметрами етнополітичної безпеки Ю. Калиновський визначає: демографічну, культурну, мовну, політичну, соціальну, екологічну,

економічну, ресурсну, енергетичну, інформаційну, військову [2, с. 7].

Дезінтегруючими українську політичну націю та такими, що створюють загрози у сфері етнополітичної безпеки, є чинники як внутрішньо, так і зовнішньополітичні, які є пов'язаними між собою. Серед першої групи можна назвати: міжетнічні та внутрішньоетнічні конфлікти, політизацію етнічного чинника, термінологічну неузгодженість понять в етнополітичній сфері тощо. Серед зовнішніх – на першому місці стоїть політичний вплив інших держав, особливо суміжних з Україною на суспільно-політичні процеси в Україні. Останнє, зокрема, найбільш виразно, має прояви на «порубіжних» територіях нашої держави.

У «підкріплення» зазначеного варто звернутися до думок українських дослідників. Так, К. Червеняк, яка проаналізувала конструктивний і деструктивний вплив етнонаціонального фактору на суспільно-політичні процеси в Україні, головні загрози етнополітичній стабільності держави, причини їхньої появи, такими загрозами для України вважає політизацію етнічності, міжетнічні чи етнополітичні конфлікти, етнічний сепаратизм чи іредентизм. К. Червеняк відзначає, що головними причинами їхнього виникнення є розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між етнонаціональною спільнотою та владою країни, використання етнонаціонального фактору у політичних іграх, а також впливи та підбурювання ззовні, що здійснюють інші держави з метою досягнення власних інтересів [3]

Доволі різко окреслюючи загальний стан етнополітики в Україні С. Римаренко. Дослідник пише, що останній характеризується «... нечіткістю наукових засад у галузі етнополітики, з іншого ... незбалансованістю інтересів, цінностей і традицій громадян різних регіонів країни, що не сприяє консолідації українського суспільства». А також «нерозумінням сутності суверенітету, надмірним захопленням зовнішніми ознаками державності та етнонаціонального феномену без відповідного наповнення їх реальним змістом і забезпеченням» (політичним, ідеологічним, соціальним) [4, с. 102]. Втім, С. Римаренко зазначає, які кроки необхідно реалізувати для подолання окреслених проблем, а саме: визначає головні пріоритети української етнополітики на сучасному етапі. Це проблема нормалізації міжнаціональних (міжетнічних) відносин, інтеграція суспільства на етнонаціональній, етнополітичній основі, «подолання завищених очікувань від... незалежності» [5, с. 103].

Варто зазначити, що ще одним джерелом загроз для етнополітичної безпеки, як визнають вчені та практики є регіональні процеси. Зрозуміло, що не самі по собі, а в контексті їх політизації. Тому значна увага науковцями приділяється складовим сучасній концепції регіоналізму, її ролі та місця у міжетнічних стосунках, феномену «нового регі-

оналізму», який в умовах України – держави «з надмірною політизацією регіональних чинників» [6, с. 100], має у собі вагомий потенціал для реальних загроз і викликів її етнополітичній безпеці. Втім, соціально-політичні відмінності регіонів, їх етнічна строкатість самі по собі не створюють поле для дезінтеграції. Навпаки ці відмінності – вияв багатобарвності палітри української політичної нації. Втім, коли регіональні чинники політизуються у деструктивному напрямку, цей аспект несе в собі реальні загрози і виклики етнополітичній безпеці України. Особливо останнє має вияв на «порубіжних територіях» України.

Підґрунтям виникнення конфліктів у цих регіонах є мозаїчність та багатоманітність ідентичностей населення. Серед яких – національна, регіональна, етнічна, релігійна, вікова ідентичності тощо, які взаємно накладаються одна на одну та, почасти, вступаючи «у конфлікт». Але засадничим вектором розмежування та дезінтеграції соціуму в регіонах пограниччя є дія культурних та політичних впливів сусідніх держав. Серед регіонів з найвищим індексом мозаїчності населення, переважають саме регіони пограниччя. Найвищі значення індексу мозаїчності характерні для Автономної Республіки Крим (0,59), Одеської (0,56), Донецької (0,53), Луганської (0,51), Запорізької (0,44) областей, м. Севастополя (0,44), а також трохи меншою мірою, – для Харківської (0,43), Чернівецької (0,40), Закарпатської (0,36) областей [7, с. 62].

Разом з тим, варто артикулювати, що немає нації, навіть самої консолідованої, яка б не мала проблем у своєму формуванні та зростанні Український вчений В. Котигоренко зазначає: «Будь-яка нація ніколи не була, не є і не буде скільки-небудь сталою цілісною спільнотою. Існування нації – це щоденний плебісцит, як існування особи – вічне ствердження життя (Е. Ренан). Українська нація не становить винятку. Вона формувалася, безперестанно формується й змінюється в єдності й боротьбі протилежностей, через актуалізацію, посилення чи гармонізацію іманентних протиріч, через вияви, загострення, розв'язання або «заморожування» штучно сконструйованих чи спровокованих суперечностей. В основі цієї динаміки – відмінності людських особистісних і групових інтересів та цінностей і пов'язаних з ними ідентичностей – етнічних, культурних, мовних, релігійних, політичних і геополітичних, регіональних, соціальних, вікових та багатьох інших» [8, с. 116].

Вчений наголошує: «...однак кожна нація на певних етапах свого розвитку виявляє й мобілізує те, що дає силу долати відмінності, переступати через них або відкладати «до кращих часів» вирішення питань, що роз'єднують, та інтегруватися і консолідуватися для досягнення спільних цілей і вирішення спільних завдань. Для сучасної

української нації об'єднувальними стали цінності українського громадянства, національно-громадянської гордості, патріотизму і державної незалежності країни» [9, с. 116].

Хотілося також звернути увагу на проблему, в контексті тематики нашої статті, яку слушно артикулює зазначений вище український дослідник. Він пише про роль оціночних характеристик, про необхідність їх обережного застосування вченими, зокрема, щодо ідентичності громадян певних регіонів. У вченого, наприклад, мова – про ідентичність населення Сходу та Півдня. В. Котигоренко зазначає, що низка українських вчених загострює увагу на дихотомічності поділу національної ідентичності українського суспільства на два типи, умовно кажучи, на «досконалий» та «менш досконалий». Останній, як вважають українські вчені, присутній саме у громадян регіонів Сходу та Півдня.

Буквально він зазначає наступне: «деякі парні терміни-означення, якими називають (деякі українські вчені – авт.) два типи (види) української національної ідентичності, близькі до оціночних конотацій, у редакції яких один тип (вид) цієї ідентичності сприймається як «правильний» чи «правильніший», а другий – «неправильний» або «недостатньо правильний» [10, с. 121]. А також: «автори таких «не позбавлених гіршості» і деяких інших, хай і нейтрально забарвлених, означень вважають, що відповідний їм різновид української національної ідентичності найбільш поширений серед жителів Сходу та Півдня України» [11, с. 121].

Котигоренко В.О. пише: «привертає увагу судження (зокрема, українського вченого М. Ю. Рябчука – авт.), що «реальна проблема, коли йдеться про ідентичність, полягає не в сильнішому/слабшому самоототожненні жителів України зі «своєю» нацією, а в кардинально відмінному усвідомленні («уявленні»), чим та нація є, – в ототожненні себе з цілком іншими символами, цінностями, культурою, історією, а до певної міри і з іншими державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами» [12, с. 12].

«Наскільки цитоване відповідає реаліям і чи вказує воно на реальну проблему нації як спільноти?», – делікатно задається питанням В.О. Котигоренко. «Чи то лиш ситуація, що її треба брати до уваги, розробляючи й реалізуючи політику, орієнтовану на формування й розвиток української нації як солідарного громадянського соціуму, хай би й внутрішньо неоднорідного, але здатного давати адекватні солідарні відповіді на перманентні внутрішні та зовнішні виклики?».

«...Водночас величина показників поширеності та способи виявлення національно-громадянських цінностей будуть різними і тоді, коли порівнюватимуться макрорегіони, і тоді, коли з'ясовуватимуться відмінності між областями

і районами, міськими, селищними і сільськими громадами. Такі відмінності є нормальним явищем для будь-якої країни. Означувати її поширеним терміном «амбівалентність» немає переконливих підстав. Якщо на означення цих відмінностей шукати адекватний і стислий термін, їм більше пасуватиме слово «поліморфізм» [13, с. 163].

Пристаємо на позицію вченого, і вважаємо, що консолідаційна модель національної ідентичності [14] повинна враховувати всі можливі особливості та проблеми, пов'язані з формуванням регіональної ідентичності, не «понижуючи» цінність» ідентичності того чи іншого регіону. Оскільки останнє може провокувати конфліктогенність в українському суспільстві.

І, накінець, ще одна вагома проблема у контексті забезпечення етнополітичної безпеки України полягає в площині реінтеграції окупованих територій. Зрозуміло, що мова йде не тільки про території. Мова повинна йти, перш за все, про реінтеграцію громадян, що проживають на цих територіях. Саме вони як громадяни є носіями суверенітету. «Оскільки реінтеграція означає не лише механічне возз'єднання територій, відновлення територіальної цілісності, а й налагодження діалогу, адаптацію, інтеграцію населення окупованих територій в загальнодержавний простір, захист їх прав, етнокультурну та етнополітичну консолідацію, запровадження особливих, спеціально напрацьованих форматів та політико-правових механізмів політики реінтеграції на непідконтрольних територіях, – можна стверджувати, що реінтеграція стосується і присутня у всіх основних напрямках етнонаціональної політики» [15, с. 350].

Більшість науковців та аналітиків стверджують, що ця проблема є такою, що зволікання в ній може нести суттєві загрози для етнополітичної безпеки України. «Відтермінування процесу реінтеграції може призвести до непоправних етнополітичних

наслідків, а саме фактичної втрати цих територій назавжди. На цьому наголошують як науковці, так і чиновники», – пише В. Явір [16, с. 348].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Наявні виклики та загрози етнополітичній безпеці потребують відповідного реагування з боку владних структур, постійного моніторингу, проведення спеціальних соціологічних опитувань тощо. Широке обговорення цих проблем у науковому та експертному співтоваристві, в ЗМІ та соціальних мережах сприятиме виробленню адекватного бачення реалій та визначенню напрямів і засобів їх розв'язання. Подолання труднощів і вихід із поствоєнної травми суспільства на основі оновленої моделі етнічнонаціональної політики повинні відповідати передусім власним національним інтересам України. Зокрема, «напрацювання політико-правових механізмів реінтеграції України має відбуватися виключно в межах державної етнонаціональної політики України з опертям на міжнародний досвід, але аж ніяк не напрацьовуватися за межами України... Відповідно до Конституції Україна є суверенною і незалежною державою (ст. 1), суверенітет України поширюється на всю її територію, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ст. 2), носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5). З цього випливає, що питання реінтеграції, особливостей формату процесу відновлення територіальної цілісності – є питанням виключно внутрішньої політики України. Безумовно, Україна може запозичити певні елементи реінтеграції, однак жодна інша держава або наддержавне утворення не може нав'язати українському народу модель, формат та умови реінтеграції» [17, с. 439]. Хотілося б, в ідеалі, щоб українські інтелектуали, науковці, аналітики, інші представники громадянського суспільства прийняли в цьому процесі, дійсно, активну участь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення : монографія. К. : Правова єдність, 2009. 288 с.
2. Калиновський Ю. Ю. Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. : 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Харків, 1999
3. Червеньяк К. Т. Вплив етнонаціонального фактора на суспільно-політичні процеси в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23. 00. 02. Ужгород, 2018. 286 с.
4. Римаренко С. Державна етнонаціональна політика України. Уявне та реальне. *Гілея* : науковий вісник. 2021. Вип. 164 (№ 8–9). С. 102-105.
5. Римаренко С. Державна етнонаціональна політика України. Уявне та реальне. *Гілея* : науковий вісник. 2021. Вип. 164 (№ 8–9). С. 102-105.
6. Поліщук Ю. Етнополітика в Україні: сучасний науковий дискурс. *Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін : монографія / Авт. кол. В. Войналович, В. Єленський. К. : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. С. 77-160.*
7. Рафальський О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір : монографія. К. : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. 400 с.
8. Котигоренко В. О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської*

агресії : монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

9. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії : монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

10. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії : монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166

11. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії: монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

12. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ієдентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. : монографія. 252 с.

13. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії: монографія/Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

14. Руденко Ю.Ю. Консолідаційна модель національної ієдентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. К.: Видавництво «Людмила». 2020. 364 с.

15. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437-444.

16. Явір В.А. Етнополітична ієдтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. К. : Логос. 2018. 468 с.

17. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437-444.